

Wanda Barouka

DOI: 10.15290/bb.2021.13.04

Witebski Uniwersitet Państwowy

im. P.M. Maszerowa

<https://orcid.org/0000-0002-1838-7691>

Мастацкая аксіясфера “Палескай хронікі”

Івана Мележа

Мастацкая аксіясфера твора – гэта сукупнасць яго мастацкіх вартасцей, каштоўнасна значных элементаў у іх узаемасувязі. “Палеская хроніка” Івана Мележа – адзін з самых вядомых твораў беларускай літаратуры другой паловы ХХ стагоддзя. Першы раман гэтага цыкла – “Людзі на балоце” – быў надрукаваны на старонках часопіса “Польмя” ў 1961 годзе. Як вядома, І. Мележ рана пайшоў з жыцця і не паспеў закончыць цыкл сваіх раманаў, але “Палескай хронікай” здолеў сказаць важнае слова ў літаратуры.

Даследчыкі не абыходзілі сваёй увагай цыкл раманаў Івана Мележа. Адразу пасля выхаду “Людзей на балоце” з’явіліся дастаткова ўзнёслыя літаратурна-крытычныя водгукі на яго (“Радасць адкрыцця” Алены Васілевіч, “Праўда жыцця” Паўла Дзюбайлы, “Пра старое па-новаму” Уладзіміра Калесніка, “Шматгалоссе жыцця” Уладзіміра Юрэвіча), а следам імі – працы аналітычнага характару Алеся Адамовіча, Дзмітрыя Бугаёва, Фёдара Куляшова, Уладзіміра Гніламедава, Валянціны Смыкоўскай, Валянціны Ляшук, Паўла Дзюбайлы, Юрыя Андрэева, Леаніда Тэракапяна і многіх іншых не толькі пра першы раман, а ўвогуле пра цыкл раманаў. Літаратуразнаўцы савецкага часу акцэнтавалі найперш значнасць пастаноўкі ў творы такіх пытанняў, як чалавек і зямля, асоба і змены ў грамадскай сферы, калектывізацыя, у цэнтр мастацкай аксіясферы ставілі сацыяльна значную праблематыку. Постсавецкае беларускае літаратуразнаўства правамерна пэўную ўвагу надае паэтыцы “Палескай хронікі” (працы Міхася Ты-

чыны, Зінаіды Драздовай), спрабуе аданіць уласна мастацкія вартасці яе. Мэта дадзенага артыкула заключаецца ў спробе выявіць эстэтычна каштоўнасныя моманты ў творчых пошуках пісьменніка, раскрыць мастацкую аксіясферу “Палескай хронікі” і сцвердзіць перспектыўнасць мележаўскай паэтыкі для беларускага літаратурнага працэсу.

Вядомы літаратуразнаўца Алесь Адамовіч тонка і правамерна заўважыў пра наватарства Івана Мележа як пісьменніка, што “Палеская хроніка”, дзе расказваецца пра падзеі мінулага, грунтуецца на вяртанні *шырокім фронтам да самой сутнасці літаратуры як мастацтва, і іменна да яе*¹, што тут прысутнічае заглыбленне ў побыт канкрэтнага гістарычнага часу, у штодзённасць, зварот да складанага перыяду калектывізацыі праз адлюстраванне не толькі сацыяльных, але і псіхалагічных канфліктаў. Мележ, паводле А. Адамовіча, прадстае як традыцыяналіст і наватар адначасова, які здолеў выявіць новае ў жыцці, а таму ў яго творах, нягледзячы на паказ праяікам мінулага, на справе наглядаецца памкненне ў будучае, вяртанне наперад:

І гэта вяртанне перш за ўсё паэтычнае, але асаблівай паэзіяй прасвечана памяць пісьменніка, што праходзіць нанова шлях народнага жыцця, – паэзіяй рэальнасці, праўды, якая знойдзена зноў і нанова і адкрыта. Паэзія ў адзенні цяжкага, грубага, неўладкаванага жыцця, але іменна народнага, якім на планеце жылі і жывуць мільёны. У Мележа – глыбіня і сур’ёзнасць погляду на народнае жыццё, без усялякага любавання патрыярхальшчынай, даўніной².

Іван Мележ працаваў над першым раманам “Людзі на балоце”, калі ў пісьменніцкім асяроддзі вяліся спрэчкі пра далейшае існаванне гэтага жанру. Сваім творам ён засведчыў жыццёвасць і перспектыўнасць дадзенай мастацкай формы, у мінулым родных мясцін як прадмеце адлюстравання здолеў знайсці элемент сучаснасці, звязаны з *узростаннем павагі да чалавека, з роздумам пра гістарычныя накірункі яго развіцця*³.

“Палеская хроніка” – твор, які вылучаецца майстэрствам адлюстравання свету, засваеннем духоўнага вопыту беларусаў, увасобленага ў тым ліку і ў фальклору, што прысутнічае ў якасці глыбіннай плыні аўтарскай свядомасці, якая не абавязкова выходзіць на паверхню. Адносіны чалавека да спрадвечных асноў сялянскага існавання па-

¹ А. Адамовіч, *Здалёк і зблізку*, Мінск 1976, с. 360.

² Тамсама, с. 389.

³ У. Гніламёдаў, *Іван Мележ: нарыс жыцця і творчасці*, Мінск 1984, с. 95.

казваюцца пісьменнікам у глыбокім і драматычным філасофскім асвятленні. Мележ акцэнтуюе песную сувязь душы чалавека, якая абумоўлівае ўладу старых звычаяў над чалавекам, з народнымі павер’ямі: Ганна выходзіць замуж, кіруючыся спрадвечным меркаваннем *сцёрніца – злюбіцца*, Хадоська – пазбаўляецца ад дзіцяці, бо сорамна жанчыне мець дзіця без мужа, бацькі Міканора жахаюцца паводзінамі сына, які адкрыта адмаўляе старыя звычкі, яго бязбожніцтва абражае іх.

У “Палескай хроніцы” ствараецца мнагамерная карціна жыцця палешукоў з жывымі галасамі розных герояў, з псіхалагічна тонкім адлюстраваннем іх думак і пачуццяў, дзе кожны значны для ўвасаблення аўтарскай задумы персанаж атрымлівае магчымасць сваім бачаннем з’яў і людзей вызначыць аснову аўтарскага апаздання і тым самым характарызуецца буйным планам, праз плынь яго думак і адчуванняў, праз яго сістэму этычных каштоўнасцей.

З поўным правам “Палескую хроніку” можна назваць твораў эпопейнага характару, бо аўтар адлюстроўвае лёсавызначальны перыяд у развіцці народа, палешукі паказваюцца ім у час выбару паміж традыцыйнымі і новымі формамі жыцця, што ім навязваюцца зверху і якія праз сваю навізну выклікаюць насцярожанае стаўленне людзей.

Першы раман “Палескай хронікі” выйшаў у свет на хвалі абнаўлення грамадскага жыцця і быў палемічна накіраваны супраць тагачасных афіцыйных літаратурна-мастацкіх канонаў. У ім яскрава адбілася пісьменніцкае ўяўленне пра творчасць, яе прызначэнне, пра раман і яго спецыфіку. На пачатку 1960-х гадоў савецкіх пісьменнікаў афіцыйна заклікалі аператыўна адгукацца на бягучы падзеі, сучаснасць абвешчалася цэнтральным прадметам літаратуры. Мележ выявіў у рамане сваё разуменне слоўнага мастацтва. Патрабавання першачаргова пісаць пра сучаснасць Мележ не прымаў, лічыў, што сучасным можа быць і твор пра даўніну. Лепшымі і сучаснымі твораў, ён, для прыкладу, называў пушкінскія “Капітанскую дачку”, “Палтаву”, “Барыса Гадунова”, “Сцэны з рыцарскіх часоў”, іранізуючы: *Суцэльны «перакос»! Усё – гісторыя!.. Уцёкі ў мінулае?.. Пушкіну, праўда, можна дараваць: ён не быў дастаткова арганізаваны. Не было Саюза пісьменнікаў, такога дасканаллага апарата*⁴. Падзеі яго першых двух раманаў адбываюцца ў 1926–1929 гадах.

Эстэтычным прыярытэтам Мележ абраў даследаванне чалавека ў канкрэтна-гістарычных абставінах. Пісьменнік не пагаджаўся з разуменнем літаратуры як ілюстрацыі, у 1961 годзе ён пазначаў у дзённіку:

⁴ І. Мележ, *Выбраныя творы*, Мінск 2001, с. 481.

Задача літаратуры – даследаваць, абагульняць, маляваць чалавечыя тэты. На яго думку, асабліва важна гэтага прытрымлівацца раманісту: Як бы добрасумленна не апісаць, што было, гэтага недастаткова будзе для рамана. Письменнік непазбежна скоціцца да рэгістратара, апісальніка падзей. Неабходны – праблемы, ідэя, вобразы. Яны аснова твора. Толькі ідэя, праблема, новая, сучасная, можа даць аснову, мэтанакіраванасць твору⁵.

Ужо ў “Людзях на балоце” Мележ выказаў і новы погляд на жыццё людзей 1920-х гадоў, і выкарыстаў параўнальна новыя для айчынай прозы прыёмы адлюстравання свету і чалавека. У пазнавальным і эстэтычным плане тут аксіялагічна значны народазнаўчы ракурс. Іван Мележ увасобіў паўсядзённасць, быт і быццё беларускага сялянства ў палескім варыянце, прычым, у пераходны, гістарычна і псіхалагічна гранічна складаны момант. У творы Мележа паэзія і проза жыцця палешукоў перадаваліся самім палешуком, асаблівае пры гэтым аўтарам не звужалася да асобнага, а выяўляла ўсеагульнае. Народазнаўчы матэрыял у рамане функцыянальна і семантычна полівалентны: ён задзейнічаны ў мове, у змесце аповеду, у характарыстыцы герояў. Міхась Стральцоў слухна адзначыў, што “Людзі на балоце” *матэрыялам свайм і характарам «счаплення» гэтага матэрыялу належаць да класічнай раманнай схемы, што трымаецца на раўнавазе псіхалогіі і быту, лакалізаваных яшчэ і этнаграфічна⁶.* “Перыферычны” матэрыял у Мележа набыў надзённае гучанне, бо мясцовае ўцягвалася ў сілавое поле сусветнага, лакальнае раскрывалася аўтарам у ланцугу агульначалавечага, а духоўныя каштоўнасці сялянства, перш за ўсё любоў да зямлі і працы, прадставалі трывалым фундаментам нацыянальнага. Канцэптуальна вывераная этнаграфічная лакалізацыя ў спалучэнні з класічнай раманнай схемай, што заснавана на перапляценні грамадскіх калізій з вострай любоўнай інтрыгай, стала несумненнай вартасцю твора.

“Людзі на балоце” і “Подых навалыніцы” – свайго роду мастацкая энцыклапедыя жыцця палешукоў 20-х гадоў мінулага стагоддзя. Аўтар узнавіў каляндарна-гадавы цыкл земляробчай працы: у раманах паказаны касьба, жніво, малацьба, сяўба; апісаны паўсядзённы і святочны быт палешукоў: вячоркі, кірмаш, каляды, сватанне, змовіны, вяселле, пахаванне. І. Мележ ахарактарызаваў прыроду, лад жыцця,

⁵ Тамсама, с. 481.

⁶ М. Стральцоў, *Пячатка майстра: літ.-крыт. арт, эсэ*, Мінск 1986, с. 153.

светаўспрыманне палешукоў. Само ўключэнне побытавых малюнкаў у рамана строга падначалена сюжэтна-фабульнай і ідэйна-тэматычнай асновам твора. Для прыкладу, каляды пададзены адначасова вачамі апавядальніка, куранёўцаў і асабліва былога чырвонаармейца Міканора. Для Міканора, у адрозненне ад яго аднавяскоўцаў і часткова самога апавядальніка, каляды – *забабоны з цемнаты, опіум папоўскі, рэлігійная выдумка*⁷. З гумарам успаміналася калядная варажба дзяўчат пра будучы лёс, якая некаторых абнадзейвае, але потым не збываецца. Калядаванне дзяцей прадстае як спосаб вясковай беднаты на кароткі час пазбыцца клопату пра ежу. Іван Мележ узнавіў і негатыўныя бакі вясковага побыту, паказваючы калядныя дні: п’янства, бойкі, звадкі, што сведчыла аб адсутнасці гармоніі ў вясковым жыцці і ў нейкай ступені апраўдвала адмоўныя адносіны Міканора да калядаў. Маляўніча адлюстраваны ў рамана Юравіцкі кірмаш. Аўтар такім чынам падкрэсліў стракатасць паляшучкага свету, пры гэтым важкімі дэталямі дапоўніў характарыстыку яго насельнікаў: *Някідкія, разважлівыя палешукі, ледзь не кожны з іх сто разоў прыцэніцца, перш чым купіць*⁸. Паказ знаходжання куранёўцаў на кірмашы з новага боку асвятліў адносіны Ганны і Яўхіма, перажыванні Васіля, выкліканыя хуткім замужжам Ганны. Самаўпэўнены Яўхім прадстаў не толькі як фарсун і хвалько, але і як бывалы чалавек, не пазбаўлены клопату пра будучую жонку і пра сям’ю Чарнушкаў.

Раман “Людзі на балоце” ўсебакова ўзнаўляў атмасферу народнага жыцця ў яго этнаграфічных, сацыяльных, гістарычных, псіхалагічных асаблівасцях, у наступных жа раманах “Палескай хронікі” сфера апісання народных уяўленняў, звычаяў, абрадаў звужалася, дзеянне набывала большы дынамізм, эпічны поліцэнтрызм; пісьменніцкая ўвага засяроджвалася на чалавеку сацыяльным, а аўтарскае наватарства выяўлялася праз дэталёвае даследаванне чалавечай псіхалогіі пры асвятленні працэсу калектывізацыі. “Подых навальніцы” пачынаўся іншасказальным малюнкам навальніцы. Навальніца, якая *кінула маланку і на крыж за сялом*, па народным уяўленні, абаронцу ад нячыстай сілы, выступае злавесным папярэджаннем пра пачатак разбурэння звыклага ўкладу жыцця палешукоў. У другім рамана ўзмацнілася характаратворчая функцыя народазнаўчага матэрыялу. Так, каб паказаць прычыны аб’ектывных цяжкасцей у перабудове сялянскага свету і чалавечай свядомасці, падкрэсліць асобасныя і кіраўнічыя якасці

⁷ І. Мележ, *Выбраныя творы*, Мінск 2001, с. 174.

⁸ Тамсама, с. 258.

старшыні валвыканкама Апейкі, Мележ у форме маналога-роздуму былога настаўніка, а пасля старшыні валвыканкама зрабіў невялікі этнаграфічны экскурс у палескую рэчаіснасць, акцэнтуючы неаднароднасць прыродна-кліматыхчых умоў, разнастайнасць працоўных заняткаў жыхароў Палесся, стракатасць нацыянальнага і сацыяльнага складу насельнікаў мястэчак, засценкаў, вёсак, розныя псіхалагічныя тыпы народных характараў, сфарміраваныя прыроднымі і бытавымі абставінамі. Апейка – добры знаўца народнага жыцця, ён не саромеецца раіцца з *балотнымі мудрацамі*, улічвае асцярожнае, абумоўленае векавым вопытам стаўленне людзей да ўсяго новага. У трэцім рамане “Завеі, снежань..” народазнаўчы матэрыял рэдукаваўся, аўтар галоўным чынам узнаўляў палітычную і псіхалагічную атмасферу перыяду пачатковай калектывізацыі. Важную ролю ў літаратурным творы адыгрывае пункт погляду, з якога вядзецца аповед: калі ў першым і другім раманах аўтар глядзіць на рэчаіснасць пераважна вачамі вяскоўцаў па месцы жыхарства ці вяскоўцаў па нараджэнні, як Апейка, то ў творы “Завеі, снежань...” сялянскае жыццё часта ацэньвалася гараджанінам Башлыковым, адказным работнікам, які прывык усё вымяраць радкамі партыйных пастаноў і газетных перадавіц, бачыў у вёсцы выключна адсталасць і бескультур’е, што трэба тэрмінова і любой цаной выкараняць, які быў перакананы ў сваім праве маніпуляваць людзьмі.

Пераканаўча ўзнаўляўся ў “Палескай хроніцы” этычны кодэкс вяскоўцаў, які патрабаваў працаваць да знямогі, не адставаць ад суседзяў, не вылучацца на агульным фоне, не хваліць сябе і сваіх, каб не выклікаць непатрэбную зайздрасць, які патрабаваў таксама годна трымацца ў грамадзе, не выказваць на людзях свае пачуцці, паважаць традыцыі і думку старэйшых.

Пісьменнік адмовіўся ад павярхоўнасці ў адлюстраванні чалавека і рэчаіснасці, таму па-новаму паказаў і беднякоў, і заможных вяскоўцаў, і прадстаўнікоў улады. У адрозненне ад многіх літаратурных папярэднікаў, Іван Мележ адхіліўся ад дастаткова звыклай схемы проціпастаўлення ў маральным плане бедных і багатых: бедны – станоўчы герой, заможны ці багаты – адмоўны. Праблематычна назваць духоўна багатым панурага і скупаватага Васіля Дзятліка ці аматара павесяліцца, выпіць і папляткарыць Івана Зайчыка. Прычыны беднасці людзей, у трактоўцы пісьменніка, розныя: малазямелле, страта гаспадара, адсутнасць сродкаў для апрацоўкі зямлі ды і банальнае гультайства. Дастаткова нетрадыцыйна для айчыннай прозы пачатку 1960-х гадоў паказана сям’я вясковага багацея Халімона Глушака, першага гаспадара ў Куранях. Халімон – гэта не тлусты

плакатны кулак, бессаромны эксплуатаатар і зацяты вораг Савецкай улады, які жыве за кошт бессаромнай эксплуатацыі іншых. Знешне Халімон выглядае несамавіта: *сухенькі, няголены*. Халімон *усё жыццё гнуўся, выжывляўся дзеля сваёй зямлі*⁹: па разліку ажаніўся, але пасяг аказаўся меншы за той, на які разлічваў, падчас Першай сусветнай вайны не трапіў на фронт, прыдбаў зямлю у тых, хто не мог яе апрацоўваць. Халімон перакананы, што ён багаты не таму, што ў яго лепшая зямля, а таму, што дбае пра яе: *У другіх была б лепей, што б другія гнуліся на ёй столькі, ні дня, ні ночы не бачачы. Это з людской кривоты здаецца, што мне лепшая папалася. З зайздрасці. Людское вока – кривотливае!*¹⁰. Багацце і праца заклінілі ад Халімона вялікі свет. Каб захаваць зямлю, ён гатовы прасіць дапамогі ў бандытаў, але, у адрозненне ад багацея Хрола, ён не прагне ваяваваць. Халімон не разумее, чаму ён, гаспадарлівы чалавек, не можа набываць зямлю, калі ёсць сілы працаваць: *Землю набываць не смей, нават да той, якая лязыць без ужытку, пад хмызняком і травой, не датыкайся! Бо лішак будзе! Бо ў другіх меней! Бо другім, галоце гуляшчай, вочы коле!*¹¹, чаму трэба аддаць нажытае крывёй і потам толькі таму, што ён багаты. Багатым Халімон стаў дзякуючы прадпрымальнасці, разліку, працавітасці. Вартасць чалавека Халімон вымярае яго матэрыяльным становішчам. Прага багацця зрабіла Халімона двудушным і дралежным. На людзях ён трымаўся паважна і стрымана, на словах падтрымліваў новую ўладу, але рабіў гэта для таго, каб яго не чапалі. Цвёрдае заданне падчас калектывізацыі пазбавіла старога Глушака спакою і раўнавагі. Гісторыяй Сцяпана І. Мележ пераканаўча акцэнтаваў думку пра тое, што дзеці – гэта не заўсёды працяг бацькоў. Адукаваны Сцяпан імкнецца жыць інакш, чым бацька, яго абураюць прагавітасць і хцівасць Халімона, але прадстаўнікі ўлады бачаць у Сцяпане сына кулака, варожы элемент. Старэйшы брат Сцяпана Яўхім, *першы жаніх на ўсё сяло*, – своесаблівы працяг бацькі. Ён фарсісты, цынічны, самаўпэўнены, багацце дае яму права лічыць сябе вышэй за іншых. У параўнанні з бацькам Яўхім больш хітры і знаходлівы: перад першым перадзелам зямлі ён наводзіць бандытаў на месца спаткання закаханых Васіля і Ганны, перад другім – пускае чуткі пра тое, што атаман Маслак жывы, Яўхім карыстаецца паслугамі бандытаў, каб пазбегнуць перадзелу зямлі, але крытычна ставіцца да абяцанняў Зубрыча ў будучым

⁹ Тамсама, с. 287.

¹⁰ Тамсама, с. 283.

¹¹ Тамсама, с. 288.

яшчэ больш разбагаець праз барацьбу з Савецкай уладай, бо не хоча *пагнаўшыся за тым жураўлём у небе, страціць і тое, што яшчэ засталася*¹². Як і бацька, ён не вораг новай улады, ён просіць дапамогі ў бандытаў тады, калі адчувае небяспеку свайму матэрыяльнаму становішчу. Калі пачынаецца арганізацыя калгаса, Яўхім спрабуе кулакамі адстаяць права на зямлю.

Пісьменнік без ідэалізацыі паказаў прадстаўнікоў новай улады. Міліцыянер Шабета і начальнік міліцыі Харчаў свой абвязак бачаць у прадухіленні правапарушэнняў любой цаной, самы надзейны сродак таго, у іх разуменні, – запалохванне людзей. У час арышту Васіля, які не па сваёй волі паказаў бандытам хату вясковага актывіста, Шабета абапіраўся на чуткі і на сваё ўражанне ад *звераватай* знешнасці хлопца. Былы кавалерыст, узнагароджаны ордэнам Баявога Чырвонага Сцяга ў час Грамадзянскай вайны Харчаў не сумняваецца ў неабходнасці жорскага пакарання нават з-за дробнага правапарушэння, бо *аднаго пасадыш – другі баяцца будзе!* Сакратар райкама Башлыкоў на высокай пасадзе клапоціцца пра захаванне свайго становішча і ўзорнае выкананне загадаў, людзі для яго – вінцікі, якімі трэба кіраваць. Іранічна паказаны ў “Подыху навальніцы” прафсаюзна дзеяч з Мінска Галенчык, якому важна праяўляць звышшільнасць. Былы настаўнік Іван Анісімавіч Апейка – чалавек і кіраўнік іншага тыпу, ён тонкі псіхолаг, што дзейнічае шляхам пераканання, а не запалохвання. Апейка аб’ектыўна аданіў сітуацыю, у якую трапіў Васіль, што вымушаны быў паказаць бандытам хату вясковага актывіста, і самога Васіля: *Ты – не бандыт, ты – крот, які капаецца ў сваёй нары. І толькі адну сваю шкуру беражэ, а там – хоць трава не расці! Хай другія прынясуць табе шчасце на талерачцы!.. Ты, канешне, зямлі добрай узяць не адмовішся! – Васіль пры гэтым кіўнуў галавою: хто ад такога адмовіцца? – Канешне, ты не супроць землеўпарадкавання! І сам жа памог сарваць яго!*¹³. Дарэчы, словы Апейкі пра лінію паводзін Васіля стануць прарочымі. На першы погляд, Апейка – ідэалізаваны вобраз кіраўніка, але раман “Подых навальніцы” такое меркаванне ставіць пад сумненне. Апейка – кіраўнік і чалавек свайго часу, праўда, ён больш за іншых вытрыманы, спагадлівы, дасведчаны. Калі да яго звяртаюцца за дапамогай вучні настаўніка Гарэшкі, Сцяпан Глушак, маці і сястра Алеся Маёвага, ён абяцае дапамагчы, але ў глыбіні душы

¹² Тамсама, с. 332.

¹³ Тамсама, с. 123.

сумняваецца ў сваіх магчымасцях. Іван Анісімавіч займаецца практычнымі, гаспадарчымі справамі, падзеі культурнага жыцця ён ацэньвае ў адпаведнасці з афіцыйнай лініяй партыі. У размове з паэтам Алесем Маёвым былы настаўнік літаратуры гаворыць, што творы павінны быць простымі і ўсім зразумелымі, і зазначае: *Складанае становішча ў краіне. Усё зрушылася, сіла на сілу пайшла. Клас на клас... От і ў вас там неспакойна... Чуў я, ва “Узвышшы” асабліва нядобры душок... І ў “Польмя” ёсць...*¹⁴. Атмасфера ўсеагульнай насцярожанасці, звышпільнасці ўспрымаецца Апейкам неадназначна, ён тлумачыць яе і класавай барацьбой і ідэалагічнымі перагібамі, якія яго палохаюць.

Паводле І. Мележа, раман патрабуе ґрунтоўнай праблемна-тэматычнай асновы: *Раман – артылерыя. Нельга з пушкі па вераб’ях. Раман – менш апэратыўны, затое – больш вясомы. Раману – шырокае поле, важныя праблемы, абагульненні*¹⁵. Пры напісанні рамана, на думку пісьменніка, аўтар абавязаны браць пад увагу няспынны рух жыцця, пры выбары тэматыкі і праблематыкі прадбачыць гадоў на дзесяць наперад, улічваць не толькі тое, што важна на бягучы момант, але і тое, што будзе важным пра многа гадоў. Выказаныя ў 1960-я гады думкі беларускага пісьменніка своеасабліва стасуюцца з меркаваннем акадэміка М.Л. Гаспарова пра тое, што *кнігі адказваюць нам не на тых пытанні, якія задаваў сабе пісьменнік, а на тых, якія можам задаць сабе мы*¹⁶. “Людзі на балоце” ўґрунтаваны на перапляценні так званай вечнай праблематыкі і праблематыкі канкрэтна-гістарычнай. Першая ў “Палескай хроніцы”, несумненна, дамінуе. Такія праблемы, як сэнс чалавечага жыцця, шчасце, каханне, мэта і сродкі яе дасягнення, пачуццё і абавязак, пісьменнік вырашае на канкрэтна-гістарычным матэрыяле, акцэнтуюе “вечнае” праз канкрэтна-гістарычнае. Выбар Мележам канцэптуальнай асновы твораў спрыяў з’яўленню шматлікай арміі эпігонаў, што само па сабе стала сведчаннем значнасці мележаўскай эстэтычнай навацыі.

Сэнсава важны складнік мастацкай аксіясферы цыкла раманаў – мастацкія прыёмы, наратыўная стратэгія пісьменніка. Першы раман Мележ атэставаў як лірычны. У ім ён выказаў сваю любоў да бацькоўскай зямлі, шмат увагі надаў адлюстраванню чалавечых

¹⁴ І. Мележ, *Подых навальніцы: раман*, Мінск 1991, с. 217.

¹⁵ І. Мележ, *Выбраныя творы*, Мінск 2001, с. 483.

¹⁶ М.Л. Гаспаров, *Филология как нравственность*, Москва 2012, с. 145.

пачуццяў, а галоўнае – пры адлюстраванні грамадскай і псіхалагічнай атмасферы часу абраў за аснову драматычную сюжэтную лінію кахання Васіля і Ганны. Гісторыя кахання маладых людзей – яскравы паказчык майстэрства пісьменніка ў пранікненне таямніц цеснай сувязі чалавека і часу, сродак артыкуляцыі думкі пра антыгуманнасць старых сямейных звычаяў. Аўтар умела карыстаецца ў гэтым рамане шырокімі магчымасцямі прыгожага пісьменства для выяўлення сваіх канцэптуальных устаноў. Складанае перапляценне новага і старога ў жыцці куранёўцаў, напрыклад, акцэнтуюцца праз сюжэтныя хады: з аднаго боку, вяселле Ганны і Яўхіма – паказчык трывалай укаранёнасці старога ў побыце палешукоў, а з другога боку, куранёўцы, хаты, якіх атачала балота, пабудаваў грэблю, што сімвалізуе пачатак іншага жыцця для іх. Другі раман сам пісьменнік называў раманам-даследаваннем. У ім узмоцнены аналітычны пачатак, уключаны дакументальны матэрыял, вялікая ўвага нададзена асэнсаванню псіхалогіі чалавека ў складанай сітуацыі выбару без магчымасці выбару. Трэці раман да канца не закончаны пісьменнікам, але ў ім відавочная лінія гранічна аб'ектыўнага псіхалагічнага даследавання асобы.

Два першыя раманы пабудаваны з ужываннем кампазіцыйнага прыёму паўтарэння: малюнкам чэрвеньскай працоўнай раніцы і касавіцы пачынаюцца творы, але само апісаннем Куранёў, адчуванняў Васіля і Ганны артыкулююць няспынанасць, незваротнасць часу. Плённыя, аксіялагічна значныя кампазіцыйныя прыёмы ў рамане – супастаўленне і проціпастаўленне персанажаў. Так, адмысловымі двойнікамі Халімона Глушака ў рамане прадстаюць Яўхім і Васіль. Яўхім – сын Халімона, які наследуе яго прагавітасць, хітрасць, але ён менш працавіты, больш знаходлівы і цынічны за бацьку. Зацяты, пануры, скупы Васіль ненавідзіць Халімона, а на справе фактычна выступае яго духоўным наступнікам. Мэта жыцця Васіля, як і Халімона, – зямля, дабрабыт, дзеля дасягнення сваёй мэты абодва гатовы ахвяраваць многім. Так, каб купіць патрэбны кавалак зямлі, Халімон ажаніўся з *няўдаліцай* Лантуховай Кулінай, за якую давалі багаты пасаг. Васіль, калі пачуў брудную плётку пра Ганну, помсліва выдаў свае намеры: *Е аб чым гавараць – захачу, хоць зайтра з Верай Пракопавай загуляю. Не ёй, не Ганне раўня: нешта прывязе ў хату. Зямля каля цагельні, мо перападзе трохі...*¹⁷, а пасля жэніцца з замужнай *цельпукаватай* Пракопавай Маняй.

¹⁷ І. Мележ, *Выбраныя творы*, Мінск 2001, с. 234.

Пісьменнік імкнуўся праўдзіва перадаць рухі душы сваіх герояў, выявіць лад іх мыслення, што прывяло да спалучэння ў межах твораў аўтарскага маўлення з няўласна-простым маўленнем герояў, і надало аповеду ўнутраны рух, а твору – непаўторную стылёвую афарбоўку. Дарэчна на працягу аповеду Іван Мележ, асабліва ў першым рамане, віртуозна мяняе пункты погляду, яго героі самахарактарызуюцца праз ацэнку імі іншых персанажаў. Мележ зарэкамендаваў сябе і майстрам мастацкай дэталі. Для прыкладу, пры паказе старога Глушака ён праводзіць паралель паміж вялікім гумном і яго *маленькім, сухенькім* уладальнікам, які ўсё жыццё падначаліў назапашванню багацця. На працягу першага рамана аўтар акцэнтуюе тхарыныя вочы Халімона і Яўхіма Глушакоў, якія, падобна да драпежнага звера, шкодзяць скрытна. Пісьменнік пастаянна ацэначна падкрэслівае *вішнёвыя вочы* прыгажуні Ганны і *цялячыя вочы* гультаяватай Мані. Умела і тонка пісьменнік выкарыстоўвае маўленчую характарыстыку персанажаў: Чарнушка паўтарае любімае *грэц яго*, Міканор – *не сакрэт*, Ігнат – *нібыто*, Сарока – прыдумвае дасціпныя прымаўкі, *першы грамацей* у Куранях Андрэй Руды – ужывае канцылярскія і газетныя штампы.

“Палескую хроніку” англійскі даследчык Арнольд Макмілін справядліва назваў *адным з найбольш значных праектаў беларускай прозы XX стагоддзя*¹⁸. Па словах М.М. Бахціна, сапраўдны мастацкі твор арыентаваны на доўгатэрміновы дыялог з так званым *вялікім часам*, з новымі і новымі пакаленнямі чытачоў і даследчыкаў літаратуры. Успрыманне “Палескай хронікі” прафесійнымі чытачамі (пісьменнікамі, літаратуразнаўцамі, літаратурнымі крытыкамі) і шараговымі чытачамі дынамічнае, дэтэрмінаванае аксіясферай твораў, пісьменніцкім майстэрствам І. Мележа і сацыякультурнымі абставінамі часу. У XXI стагоддзі цыкл раманаў пра людзей на раздарожжы, людзей пераходнага часу, пра маральныя імператывы асобы гучыць надзённа і актуальна.

Аксіясфера “Палескай хронікі” ўгрунтавана на жыццёвасці праблематыкі, пераканальным увасабленнем чалавечых характараў, на глыбіні спасціжэння з’яў рэчаіснасці і чалавечай псіхалогіі, на творчым выкарыстанні мастацкіх прыёмаў, у працэсе функцыянавання твора ў гістарычным часе яе элементы пастаянна набываюць суб’ектыўна-рэцэптыўную актуалізацыю.

¹⁸ А. Макмілін, *Беларуская літаратура ў 50–60-я гады XX стагоддзя*, Мінск 2001, с. 206–207.

LITERATURA

- Adamovič A.M., *Zdalòk i zblizku*, Minsk 1976 [A.M. Адамовіч, *Здалёк і зблізку*, Мінск 1976].
- Hnilamòdaŭ U.V., *Ivan Melez: narys zycsia i tvorčasci*, Minsk 1984 [У.В. Гніламёдаў, *Іван Мележ: нарыс жыцця і творчасці*, Мінск 1984].
- Gasparov M.L., *Filologia kak npravstvennost*, Moskva 2012 [М.Л. Гаспаров, *Филология как нравственность*, Москва 2012].
- Macmillin A., *Belaruskaâ litaratura ŭ 50–60-â hady XX stahoddzâ*, Minsk 2001 [А. Макмілін, *Беларуская літаратура ў 50–60-я гады XX стагоддзя*, Мінск 2001].
- Melež I., *Vybranyâ tvory*, Minsk 2001 [І. Мележ, *Выбраныя творы*, Мінск 2001].
- Melež I., *Poduch navalnicy: raman*, Minsk 1991 [І. Мележ, *Подых навальніцы: раман*, Мінск 2001].
- Stralcoŭ M., *Râčatka majstra: lit.-kryt. art., ese*, Minsk 1986 [М. Стральцоў, *Пячатка майстра: літ.-крыт. арт., эсэ*, Мінск 1986].

SUMMARY

ARTISTIC AXIOSPHERE OF “CHRONICLE OF PALESIE”

BY I. MELEZH

The article examines the artistic axiosphere of “Chronicle of Palesie” by I. Melezh. The artistic axiosphere is a totality of artistic qualities of the work which are recognized as valuable and significant by both the writer and the readers. They include the subject and the perspective of the image, subject matter, life persuasiveness, humanistic orientation, polemic attitude to traditional aesthetic conventions and artistic experiment. The artistic axiosphere of “Chronicle of Palesie” is dynamic and subjective, which ensures the work dialogue with time and with various generations of professional and amateur readers.

Key words: Belarusian prose, novel, axiosphere, conceptual level of the work, narrative strategy, composition.